

ЗА ПРОИЗХОДА И РАЗПРОСТРАНИЕНИЕТО НА ТУРЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ СПОРЕД ФОНЕТИЧНИЯ ПРИЗНАК

Йорданка Георгиева-Окон

ON THE ORIGINS AND DISTRIBUTION OF TURKISH LOAN WORDS IN BULGARIAN DIALECTS ACCORDING TO THE PHONETIC CRITERION

Jordanka Georgiewa-Okoń

ABSTRACT: *Lexemes of Turkish origin would usually travel to Bulgarian dialects not from the literary Ottoman Turkish language, but from the subdialects spoken by representatives of various dialect groups and Turkic peoples who have inhabited the Balkan Peninsula from the 13th century. The phonetic structure of these loan words provides us with information valuable, on the one hand, to research into the chronology and geography of Turkish loan words and, on the other, to Turkish and Turkic historical dialectology.*

Key words: Turkish Loan Words in Bulgarian Dialects, Turkish dialectology, phonetics of Turkish loanwords

Въведение

Настоящата разработка е част от по-обемно изследване, съсредоточено върху произхода на турските заемки в българските диалекти. Конкретен обект на проучването са фонетични явления, отбелязани в лексемите от турски произход, които не могат да бъдат разглеждани като резултат от процес на фонетична адаптация към българската фонетична система.

Наблюденията са извършени върху материал, извлечен от ограничен брой извори (около 300), повечето от които представляват диалектни лексикографски трудове [1], публикувани в *Българска диалектология. Проучвания и материали* Т. I – X (1965 – 1981) и *Трудове по българска диалектология*, Т. I – XII (1965 – 1984), както и речници на отделни говори, издадени от Издателството на БАН или от други научни издателства. Използвани са също така статии, публикувани в научни списания, сборници и периодични издания (*Български език*, *Годишник на Софийския университет*, *Език и литература*, *Известия на Института за български език*, *Известия на Семинара по Славянска филология*, *Linguistique balkanique*, *Родна реч*, *Родопски сборник*, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, *Статъи и материали по българской диалектологии СССР* и др.), както и трудове по етнография и антропология в

частта, занимаваща се с говора на изследвания регион. В изследването не са взети предвид книжовни източници, тъй като издадените до този момент речници на турцизмите в българския език използват предимно материали от книжовния език [2]. Трябва да се подчертае също така, че не е възможно представянето на всички функциониращи в българските диалекти турцизми, тъй като голяма част от авторите на диалектни речници възприема лексемите от турски произход като чужди лексикални елементи и вероятно поради тази причина турските заемки не са представяни в много от научните трудове, което може да дава неправилна картина за истинското състояние на лексиката на съответните говори.

Фонетичната структура на турцизмите в българския език обикновено е близка до фонетичната структура на първоизточника. Промените, наблюдавани в някои случаи, са следствие на процеса на фонетична адаптация към звуковата система на българския език и диалектите, но не е без значение и фактът, че голяма част от турските думи в българския език преминава не от литературния османски език, а от румелийските и анатолийските турски диалекти. Необходимостта от разглеждането на проблемите на турската лексика в балканските езици в тясна връзка и в контекста на проблемите на турската диалектология е подчертана още през 1929 г. на I славистичен конгрес в Прага, където Тадеуш Ковалски

обръща внимание, че схващането за произхода на всички турцизми в балканските езици от книжовния турски език е погрешно (Ковалски, 1929). В този контекст интерес представляват наблюденията върху единични думи, които са употребявани само на ограничена територия, или върху общоизвестни думи, но с нетипична фонетика, употребявани на ограничена територия или на отдалечени едно от друго места, свидетелстващи за съществуването на контакти с различни туркофони. Това от своя страна поставя въпроса с кои турски диалекти са взаимодействали съответните балкански езици и отделните диалекти в рамките на една езикова територия. За разрешаването му е необходимо проследяването на фонетичните разлики, но не в контекста на фонетична адаптация, тъй като тук по-важни са фонетичните явления, характерни за турските диалекти. В този смисъл не е правилно да се изследват турцизмите в българските говори, без да се вземе предвид спецификата на съседните турски диалекти.

Румелийски турски диалекти

Най-общо турските диалекти на Балканския полуостров, или турските румелийски диалекти, се делят на две групи – западна и източна. Класификацията е направена въз основа на девет исторически, лингвистични и географски критерия (Немет, 1956; Немет, 1961). Източната група във фонетично и морфологично отношение е доста близка до османския и съвременния турски език, западната група е запазила някои архаични черти, които откриваме в староосманския език. От гледна точка на турските заемки в българския език най-важни са три фонетични критерия:

а) различен рефлекс на краесловно *-i, -u, -u, -ü*: изт. *köprü* зап. *köpri* ‘мост’;

б) веларизиране на палаталните *ö, ü*: изт. *dört* зап. *dort* ‘четири’, изт. *gün* зап. *gun* ‘ден’;

в) произношение на *g* в средата и края на думата (*ğ* в съвременния турски език): изт. *ağa* [a:] зап. *aga* ‘господар’, изт. *dağ* [da:] зап. *dag* ‘планина’.

	Източни румелийски диалекти (и съвременен турски език)	Западни румелийски диалекти
1	<i>-i, -u, -ü</i>	<i>-i</i>
2	<i>ö, ü</i>	<i>o, u</i>
3	<i>-g-, -g > ğ > ø</i> или <i>j</i>	остава <i>-g-, -g</i> (в някои случаи <i>x</i>)

Западните румелийски диалекти в България обхващат територията на запад от линията Лом – Самоков и на север от линията Самоков – Кюстедил – Македония, освен това на изток от Лом, в Оряхово, Югозападна България, Благоевград и Гоце Делчев.

Източните румелийски диалекти обхващат по-голяма територия и са по-компактни. Разпространени са по линията източно от Лом, югоизточно от Враца, София и Самоков, южно от Кюстендил, цяла Североизточна България и отвъд река Дунав в Румъния (Немет, 1956; Триярски, 1999; Каплер, 2002).

Лексикален материал

За нуждите на настоящата статия ще представим примери с различен рефлекс на *-g-, -g*. В случай, че даден говор (или група говори) е предмет на изследване на различни автори в различни трудове, които отбелязват една и съща лексема, използвани са само тези форми, които представят някакви различия по отношение на семантиката и фонетиката в ареален и диахронен аспект.

Цитираният турски материал е представен според съвременния турски правопис, тъй като за целите на тази статия използваме главно новото издание на речника на османския език *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, Istanbul 1968 г. (Rdh) и речник на турските диалекти *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi*, T. I-XII, 1939 (SDD).

Думи с произношение от типа *aga* и *dag*

ága ‘господар’ – Костур; *аговáтес* ‘агите, българомохамеданските големци’ – Родопи; *áго* ‘1. бате. 2. Обръщение към по-възрастен човек’ – Родопи (сп. осм. *ağa* ‘lord, master; local big landowner’ (Rdh, 1968, с.18); *агалък* ‘богатство, охолство, независимост’ – Пирдоп; *ъгълък* ‘охолен живот’ – Троян (сп. осм. *ağalık* ‘state and condition of being an Agha’ (Rdh, 1968, с.19); *áганум* ‘обръщение към помлад събеседник в смисъл: драги, скъпи’ – Елена (сп. осм. *aganım* < *aga* ‘lord, master; local big landowner’ (Rdh, 1968, с.18). Геров отбелязва формата *аганъм* ‘обръщение към по-възрастен човек: Батенка!’ (Героу, 1885, с. 23).

агарлък ‘откуп от чеиза, който дава момъкът’ – Родопи (сп. осм. *ağırlık* ‘money, jewellery, clothes, etc, presented to the bride by

the bridegroom, according to previous agreement' (Rdh, 1968, c. 20).

агъл 'заградено място в нива за затваряне на овце през лятото' – Ихтиман, Родопи, Суворово (Русия), Тихомир (ср. осм. *ağıl* 'sheep fold' (Rdh, 1968, c. 19).

агърт 'кисело мляко' – Родопи; *угърт* 'гъсто кисело мляко' – Добруджа, Родопи, Суворово (Русия) (ср. осм. *yoğurt* 'yogurt' (Rdh, 1968, c. 1259).

армаган 'подарък' – Странджа, Ихтиман, Самоков, Доброславци, Софийско, Бяла Слатина, Плевен; *армаган* 'подарък, донесен от далече' – Пирдоп (ср. осм. *armağan* 'gift, present brought from far' (Rdh, 1968, c. 74).

ахладисвам '1. смазвам металически части. 2. ям с повечко мазнина' – Родопи (ср. осм. *yağla-* 'to oil, to butter; to grease, to lubricate' (Rdh, 1968, c. 1235).

баглама 'вкован железен клуп вместо панта на стари врати и капаци' – Ботевград, Ново село, Видинско, Враца (ср. осм. *bağlama* 'coupling' (Rdh, 1968, c. 120).

бас-байа 'виден, прочут, с авторитет; доста' – Странджа; *базбайа* 'доста' – Казанлък; *базбыйа* – Девент, Дедеагачко, Нова надежда, Хасковско, Гюмюрджина; *базбыйа* 'право казано, истината е' – Кукуш (ср. осм. *basbayağı* '1. very common ordinary. 2. altogether, entirely' (Rdh, 1968, c. 133).

бегендисвам 'харесвам' – Пчелници, Радомирско, Трън (ср. осм. *beğen-* 'to like, admire; to approve, to be pleased. 2. to choose, to prefer' (Rdh, 1968, c. 149).

белгия 'брус, острило' – Доброславци, Софийско, Трън, Плевен, Казанлък, Троян (ср. осм. *bileği* 'whetstone' (Rdh, 1968, c. 176).

богас 'планински проход' – Костур (ср. осм. *boğaz* 'mountain pass, strait' (Rdh, 1968, c. 188).

богасийа 'басма, шампосана на едри червени цветове с ивици, от която са украсявали долната част на женски ръкави' – София; *богасийа* 'червен памучен плат' – Кюстендил; *бугасийа* 'фабричен ален памучен плат' – Разлог; *бугазийа* 'памучна прежда, употребявана при тъкане' – Банат; *бугасийа* 'плат за подлата, хастарлък' – Кукуш (ср. осм. *boğası* 'kind of twill; twilled cotton used for linings' (Rdh, 1968, c. 188).

боздуган 'старовремско оръжие, тояжка с тежка бодлива топка' – Доброславци, Софийско, Троян (ср. осм. *bozdoğan* 'iron war-mace' (Rdh, 1968, c. 194).

буга 'бик' – Странджа; *буге* – Еркеч (ср. осм. *buğa* 'bull' (Rdh, 1968, c. 197).

газигийа 'газ петрол' – Радомирско (ср. осм. *gaz, gaz yağı* 'kerosene' (Rdh, 1968, c. 389).

гѐга 'дълга овчарска тояга с кука в края, за ловене на овцете за краката от разстояние' – Странджа (ср. осм. *geğе* 'crook; shepherd's staff; gardener's crook for gathering fruit' (Rdh, 1968, c. 392).

г'уг'ум 'гюм за мляко' – София, Самоков, Доброславци, Софийско; *г'уг'ум* 'делва' – Орхан (ср. осм. (< гр.) *güğüm* 'copper jug with handle, spout and lid' (Rdh, 1968, c. 419).

догъл'узд'ар 'топъл източен вятър' – Шумен (ср. осм. *doğu rüzgâr* < *doğu* 'east; eastern' (Rdh, 1968, c. 307) + *rüzgâr* 'wind' (Rdh, 1968, c. 965).

джигер 'дроб' – Ихтиман, Самоков, Доброславци, Софийско, Свищов; *джигри* 'вътрешни органи на човешко или животинско тяло' – Троян; *гигер* – София; *жигер* 'черен дроб' – Странджа (ср. осм. (< пер.) *ciğer* 'liver, lungs' (Rdh, 1968, c. 228); *каражигер* '1. болест по кокошките. 2. билка за лекуване на същата болест' – Странджа (ср. осм. *karaciğer* 'liver, hepatic' (Rdh, 1968, c. 602).

дуган 'граблива птица' – Кукуш (ср. осм. *doğan* 'falcon, hawk' (Rdh, 1968, c. 306).

д'укм'о 'сребърна турска монета, равна на 20 гроша' – Родопи (ср. осм. *düğme* 'button; bud; pimple nipple' (Rdh, 1968, c. 317).

ег'е 'пиличка за желязо' – Брезник (ср. осм. *eğе* 'file' (Rdh, 1968, c. 328).

егленджѐ 'забавление, развлечение, забава' – Трън (ср. осм. *eğlence* 'amusement, joke, plaything' (Rdh, 1968, c. 328).

егма 'загуба' – Гостилица; *йагма* 'плячка' – Бобошево, Дупнишко (ср. осм. (< пер.) *yağma* 'booty, loot; scramble' (Rdh, 1968, c. 1235).

егрек 'лятна кошара за овце' – Брезник, Странджа, Радомир, Троян; *егрек* 'място, заградено с плет, вън от село, за ношуване на овце' – Странджа (ср. осм. *eğrek* 'dial. 1. pond, pool; backwater of a stream 2. shady refuge for flocks' (Rdh, 1968, c. 329).

егрекбузан 'северозападен студен вятър, когато духа, козите не могат да стоят на егрек' – Стара Загора (ср. осм. *eğrek buzan* < *eğrek* 'dial. 1. pond, pool; backwater of a stream 2. shady refuge for flocks' (Rdh, 1968, c. 329) + *bozan* < *boz* 'to go mad' (Rdh, 1968, c. 194).

йаглийа '1. небито овче сирене. 2. сорт леко увиращ фасул' Радомирско; *йахлиѐ* 'който

çêxçôk ‘късо време, завчас’ – Родопи (ср. осм. *çağçik dem* < *çağ* ‘time; age, period’ (Rdh, 1968, с. 235)).

на осм. (< ар.) *bayat* 'stale, not fresh, old' (Rdh, 1968, с. 142) и осм. *bayağı* 'altogether, quite, simply' (Rdh, 1968, с. 142).

байаджик 'дърво, което се намира между оста и стола на волска кола' – Родопи, Карлово, Елена Казанлък; *боеджик* 'част от волска кола' – Ихтиман, Макоцево, Софийско, Самоков, Кюстендил, Пирдоп, Широка лъка, Девинско, Плевен; *бойежик* 'въртящ се стол на предната част на каруца, закрепен посредством басчуфията' – Странджа (ср. осм. диал. *bağarcık bağacık* (SDD, 1939, с. 156).

байламá 'тамбура' – Чешнегирово, Пловдивско; *бълъм* 'малострунен инструмент' – Карлово, Троян (ср. осм. *bağlama* 'folk instrument with three double strings, played with a plectrum' (Rdh, 1968, с. 120).

балантийа 'дърво, на което е закрепена страничната гредка на покривана сграда' – Родопи (ср. осм. *bağlantı* 'tie, connection' (Rdh, 1968, с. 120).

башърсъ 'главоболие, неприятност' – Казанлък (ср. осм. диал. *baş ağrısı* (SDD, 1939, с. 149).

башиладисвам '1. подарявам нещо безвъзмездно. 2. прощавам някаква постъпка' – Родопи; *башиладисувам* 'оставям' – Кукуш (ср. осм. *bağışla* 'to give gratis, to donate. 2. to forgive, to pardon' (Rdh, 1968, с. 120).

бендине 'по избор' – Родопи; *бендене* 'хубаво' – Говедарци, Самоковско (ср. осм. *beğendiğine* < *beğen* 'choose whatever you like' (Rdh, 1968, с. 149).

бендисам 'прилягам, подхождам' – Троян; *бендисвам* 'харесвам, одобрявам, нрави ми се' – Странджа, Костур, Родопи, Пирдоп; *байендисувам* – Дебърско; *биндисвам* – Кръвеник, Севлиево, Троян; *биндисвѐм* – Нова надежда, Хасковско (ср. осм. *beğen* 'to like, admire; to approve, to be pleased. 2. to choose, to prefer' (Rdh, 1968, с. 149).

бозалчка 'полянка, покрита с мека сочна трева' – Родопи (ср. осм. *buzagılık* 'place where calves are penned' (Rdh, 1968, с. 205).

бозалък '1. гъсто растяща едра трева на гнезда с прегънати листа като пера. 2. целина, обраснала с такава едра трева' – Странджа, Нова надежда, Хасковско, Радовене, Врачанско, Ихтиман, Родопи, Чешнегирово, Пловдивско, Гюмюрджина, Свищов, Пирдоп, Казанлък, Елена, Кръвеник, Севлиево, Троян (ср. осм. *buzagılık* 'place where calves are penned' (Rdh, 1968, с. 205).

буá 'бик' – Тракия (ср. осм. *buğa* 'bull' (Rdh, 1968, с. 197).

буáс 'котловина, низина' – Троян, Кръвеник, Севлиево; *буáс* '1. тясна клисура. 2. Външна кожена обшивка на дреха' – Казанлък; *боáс* 'въздушно течение' – Странджа (ср. осм. *boğaz* 'mountain pass, strait' (Rdh, 1968, с. 188).

буъзлеé 'който яде много и с апетит' – Карлово (ср. осм. *boğazlı* 'great eater, eating much' (Rdh, 1968, с. 189); *ачбоазлиé* '1. лаком. 2. гладник' – Родопи (ср. осм. диал. *aç boğazlı* (SDD, 1939, с. 189).

буйуитисвам 'занимавам се, запълвам си времето' – Хасково (ср. осм. *boğuş* 'to quarrel, fight' (Rdh, 1968, с. 189). *букайóсвам* 'поставям окови на човек или животно' – Родопи (ср. осм. *bukağı* 'fetter, hobble' (Rdh, 1968, с. 198).

бузúм 'гроздобер' – Хасково (ср. осм. *bağ bozumu* 'vintage' (Rdh, 1968, с. 119).

букаи 'железни спънки за кон' – Странджа, Кукуш, Бракница, Поповско; *букъи* 'белезници' – Кукуш (ср. осм. *bukağı* 'fetter, hobble' (Rdh, 1968, с. 198).

бълъм 'панта на врата и прозорец' – Кръвеник, Севлиево; *бълъм* 'част от брава – метално езиче, което се пъха в рамката на вратата' – Банат (ср. осм. *bağlama* 'coupling' (Rdh, 1968, с. 120). Речник на българския език и Български етимологичен речник отбелязват също така формата *байлама* 'панти'.

гáз'е 'газ за осветление' – Ихтиман; *гáзие* 'петрол' – Самоков (ср. осм. *gaz, gaz yağı* 'kerosene' (Rdh, 1968, с. 389).

г'озбоежилък 'измамничество, хитрост' – Странджа (ср. осм. *göz bağıcılık* < *göz bağıcı* 'magician, conjurer; juggler' (Rdh, 1968, с. 411); *г'озбажие* 'фокусник, шарлатанин, лъжец' – Родопи; *г'озбойжийа* – Кукуш, Трън; *г'озбоежие* 'измамник, хитрец' – Странджа; *г'озбойаджийа* – Доброславци, Софийско (ср. осм. *göz bayıcı, göz bağıcı* 'magician, conjurer; juggler' (Rdh, 1968, с. 411).

г'ум '1. голям тенекиен съд за мляко. 2. глинена кана' – Ихтиман; *г'умка*, *г'унка* 'пръстен съд за вода за миене, ибрик' – Ихтиман; *г'ум* 'голям металически съд за мляко' – Свищов, Троян; *г'ум* 'бакърен съд във форма на стомна с една дръжка' – Кукуш; *г'ум* 'овчарски съд от бяло тенеке за мляко' – Странджа (ср. осм. (< гр.) *güğü* 'copper, jug with handle, sprout and lid' (Rdh, 1968, с. 419).

г'ус 'гърди' – Родопи (ср. осм. *göğüs* '1. chest, breast; bosom. 2. forward part' (Rdh, 1968, с. 406); *г'усл'ук* 'нагръдник' – Родопи

(ср. осм. *göğüslik* '1. bib, pinafore; plastron. 2. breast harness, breastplate' (Rdh, 1968, с. 406).

даалийа 'турчин от Югоизточните Родопи' – Кърджали (ср. осм. *dağlı* 'mountaineer, highlander' (Rdh, 1968, с. 266).

дайдисвам 'удостоявам' – Родопи (ср. осм. *değ-* '1. to touch. 2. to hit, reach, attain. 3. to be worthwhile; to be worth. 4. to befit' (Rdh, 1968, с. 278).

дармадан 'негодно, изпочупено, изпокъсано' – Странджа, Родопи, Самоков; *дармадана* 'есенен северен вятър' – Варна, Странджа, Бургас, Поморие (ср. осм. (< гр.) *darmadağan* '1. in utter confusion. 2. all over the place' (Rdh, 1968, с. 274).

дерменджийа 'воденичар' – Странджа, Ихтиман, Кръшно, Поповско (ср. осм. *değirmenci* 'miller' (Rdh, 1968, с. 278).

джамкеат 'гласпапир' – Самоков (ср. осм. диал. *camkâğıt* (SDD, с. 24).

дил'кити 'не и та не, не само, камо ли' – Родопи; *дилки* 'камо ли' – Самоков (ср. осм. *değil ki idi* perf. < *değil ki*).

докузда 'сърдит, намръщен' – Родопи (ср. осм. *dokuzda* 'in nine'. - Вероятно това е фразеологизъм с първоначално значение 'в девет [лоши, мрачни настроения]' или осм. *dokuz dağı* 'девет планини' със значение 'човек, който носи голяма тежест на гърба си' (БЕР, 1971, с. 408).

дор 'дори, чак, до' – София, Доброславци, Софийско, Трън; *дори* 'даже' – Ихтиман; *дур* – Кукуш (ср. осм. *doğru* (диал. *doğrı, dori*) 'straight; right, towards' (Rdh, 1968, с. 306).

дорамá 'дограма' – Ихтиман, Родопи (ср. осм. *doğrama* 'carpenter's work' (Rdh, 1968, с. 306).

дуймé 'халка на врата, в която се вкарва клечка за залостване' – Ихтиман; *д'уймó* 'копче, ушито от гайтан за елечи' – Родопи (ср. осм. *düğme* 'button; bud; pimple nipple' (Rdh, 1968, с. 317).

д'ун'é-урсузу 'най-лош на света' – Странджа (ср. осм. *dünya uğursuzu* (БЕР, 1971, с. 469).

д'ърмén 'воденица' – Свищов (ср. осм. *değirmen* 'mill' grinder, grinding machine' (Rdh, 1968, с. 278).

елендисвам 'забавлявам се, убивам си времето' – Родопи; *алендисвам са* – Родопи; (ср. осм. *eğlen-* '1. to have a good time, to amuse oneself, to enjoy oneself. 2. to make fun, to joke. 3. dial. to stop, stay, wait, loaf' (Rdh, 1968, с. 328); *аленджéк* 'забавление, развлечение, забава' – Родопи; *еленжé, еленжó* – Родопи

(ср. осм. *eğlence* 'amusement, joke, plaything' (Rdh, 1968, с. 328).

ерéк 'поляна, където почива следобед добитъкът' – Кръшно, Поповско (ср. осм. *eğrek* 'dial. 1. pond, pool; backwater of a stream. 2. shady refuge for flocks' (Rdh, 1968, с. 329).

зар 'дребно куче' – Родопи (ср. осм. *zağar* hound' (Rdh, 1968, с. 1269).

зáчие 'сярна киселина' – Странджа (ср. осм. *zaç yağı* 'sulfuric acid' (Rdh, 1968, с. 1268).

иритиé 'направено съвсем повърхностно и със слаби материали' – Родопи (ср. осм. диал. *eğrelti* 'ts' (SDD, с. 176).

йáамá 'грабеж' – Неврокоп;; *йáмажилък* 'плячка, грабеж' – Странджа (ср. осм. *yağmacılık* 'pillage, plundering' (Rdh, 1968, с. 1235); *йáмажие* 'плячкаджия, който се занимава с грабеж, с плячка' – Странджа (ср. осм. *yağmacı* 'pillager, plunderer' (Rdh, 1968, с. 1235).

йамуказлийата 'вятър, който духа без посока' – Провадия, Добрич (ср. осм. *yatık* 'bent, crooked' (Rdh, 1968, с. 1239) + *ağız* 'mouth' (Rdh, 1968, с. 20) буквално „кривоуст“.

йазлък '1. цицка на пушката, на която се поставя капсулата. 2. цигаре' – Родопи (ср. осм. *ağızlık* 'mouthpiece, cigarette-holder' (Rdh, 1968, с. 23).

йатаán 'голям боен нож' – Неврокоп (ср. осм. *jatağan* 'heavy curved knife' (Rdh, 1968, с. 1246).

леén 'леген' – Родопи (ср. осм. (< гр.) *leğen* 'large bowl; basin' (Rdh, 1968, с. 707).

мазá 'мазе, зимник' – Говедарци, Самоковско, Кръшно, Поповско (ср. осм. *mağaza* 'storehouse. storeroom, cellar' (Rdh, 1968, с. 718).

сáйдóч 'обръщение към кум и кръстник' – Родопи; *сáйдóч* 'кръщелник' – Широка лъка, Девинско (ср. осм. *sağdıç* 'bridegroom's best man; intimate friend of the bride or bridegroom; intimate friend' (Rdh, 1968, с. 972).

сáка 'заразна болест при млади еднокопитни' – Родопи (ср. осм. *sakağı* 'glanders' (Rdh, 1968, с. 967).

салám 'хубав, добър, здрав' – Говедарци, Самоковско (ср. осм. *sağlam* 'in good health, strong' (Rdh, 1968, с. 972).

соу́к р'узг'áр 'студен северен вятър' – Шумен (ср. осм. *soğuk rüzgâr* < *soğuk* 'cold' (Rdh, 1968, с. 1026) + *rüzgâr* 'wind' (Rdh, 1968, с. 965).

урамá ‘болест, причинена от зъл дух’ – Родопи; урадисан ‘омагьосан’ – Стойките; урадисвам ‘заболея’ – Неврокоп; урадисвам ‘попадам’ – Странджа; урадисвам ‘1. сполетяла ме е болест, причинена от разгневен зъл дух. 2. случва ми се нещо много неприятно’ – Родопи; урундисвам ‘отчайвам се, падам духом’ – Родопи; урадисвам ‘натъквам се, случвам’ – Радомирско; урџитисвѣм ‘занимавам се с нещо’ – Троян (ср. осм. *uğraş-* ‘to struggle; try hard; take great pains’ (Rdh, 1968, с. 1196), *uğran-* < *uğra-* ‘to meet, encounter; to meet with (an accident); to be possessed (by an evil spirit)’ (Rdh, 1968, с. 1195).

урла, урларосун ‘на добър час’ – Родопи, Тихомир, Крумовградско (ср. осм. *uğurlar olsun* ‘Good luck!’ (Rdh, 1968, с. 1196).

урсузин ‘противен, неприятен, досаден’ – Странджа, Копривщица (ср. осм. *uğursuz* ‘bringing bad luck; ill-omened’ (Rdh, 1968, с. 1196); урсузлук ‘проклетия, злоба’ – Троян (ср. осм. *uğursuzluk* ‘ill omen, a being unlucky’ (Rdh, 1968, с. 1196).

Думи с произношение от двата типа, отбелязани в рамките на една диалектна територия

агльк ‘кърпа за глава’ – Родопи; агльк, алък, алък ‘широка ивица неостригана вълна на овен или козина на козел’ – Родопи; агльк, аглък ‘кърпа за ръце или лице, домашна тъкан’ – Родопи; аглък – Смолян; аглък ‘домашно тъкана шарена кърпа за даряване (...)’ – Тихомир (ср. осм. *yağlık* ‘1. napkin; handkerchief. 2. headkerchief’ (Rdh, 1968, с. 1235).

агрѣк – Родопи; ерѣк ‘кошара’ – Габрово, Ксантийско (ср. осм. *eğrek* ‘dial. 1. pond, pool; backwater of a stream. 2. shady refuge for flocks’ (Rdh, 1968, с. 329).

бае, бойаги ‘като че ли, струва ми се, сякаш’ – Трън; бааги ‘доста’ – Кюстендил; байá ‘доста, твърде’ – Самоков, Доброславци, Софийско, Ихтиман, Говедарци, Самоковско (ср. осм. *bayağı* ‘altogether, quite, simply’ (Rdh, 1968, с. 142).

бегендисвам ‘харесвам’ – София, Кюстендил; бендисам ‘прилягам, подхождам’ – Ихтиман, Самоков (ср. осм. *beğen-* ‘to like, admire; to approve, to be pleased. 2. to choose, to prefer’ (Rdh, 1968, с. 149).

биг’уржѣ, бегержѣ, бергежѣ, бержѣ ‘зелен фасул’ – Родопи; б’уржѣ ‘фасул’ – Родопи (ср. осм. диал. *böğürce* (SDD, 1939, с. 276).

бикагии ‘окови за животни и хора’ – Родопи; букае ‘железни спънки за кон’ – Родопи; букагии ‘белезници’ – Ново село, Видинско, Враца, Пирдоп; букаи ‘железни спънки за кон’ – Плевен, Ихтиман, Елена, Троян, Карлово (ср. осм. *bukağı* ‘fetter, hobble’ (Rdh, 1968, с. 198).

г’уг’ум ‘гюм за мляко’ – София, Самоков, Доброславци, Софийско; г’уг’ум ‘делва’ – Орхан; г’ум ‘1. голям тенекиен съд за мляко. 2. глинена кана’ – Ихтиман; г’умка, г’унка ‘пръстен съд за вода за миене, ибрик’ – Ихтиман (ср. осм. (< гр.) *güğüm* ‘copper jug with handle, spout and lid’ (Rdh, 1968, с. 419).

даалийа ‘турчин от Югоизточните Родопи’ – Кърджали (ср. осм. *dağlı* ‘mountaineer, highlander’ (Rdh, 1968, с. 266); дах ‘планина’ – Родопи; даски ‘планински’ – Родопи (ср. осм. *dağ* ‘1. mountain. 2. heap, mound’ (Rdh, 1968, с. 265).

джигѣр ‘дроб’ – Свищов; жер ‘черен или бял дроб’ – Родопи (ср. осм. (< пер.) *ciğer* ‘liver, lungs’ (Rdh, 1968, с. 228).

еглендисвам ‘разсейвам, разведорявам, отпочивам’ – Странджа; илиндисвам ‘развличам се’ – Странджа; иглинджѣ ‘забавление, развлечения, забава’ – Троян; илинджѣ ‘забавление, развлечения, забава’ – Троян (ср. осм. *eğlen-* ‘1. to have a good time, to amuse oneself, to enjoy oneself. 2. to make fun, to joke. 3. dial. to stop, stay, wait, loaf’ (Rdh, 1968, с. 328); *eğlence* ‘amusement, joke, plaything’ (Rdh, 1968, с. 328).

йайлийа ‘маслено сирене’ – Родопи; йахлиѣ ‘който е с много мазнина’ – Родопи (ср. осм. *yağlı* ‘1. fat; greasy; oily. 2. dirty with grease’ (Rdh, 1968, с. 1235).

мегѣр, мер ‘за изразяване на учудване; за подкана: само, стига, дано’ – Разлог (ср. осм. *meğer* ‘but, however; unless, perhaps’ (Rdh, 1968, с. 747).

сагмáл ‘стадо дойни овце, дойна овца’ – Родопи; ; сагмалджийа ‘1. овчар, който ръководи мандрата, държи сметка за издоеното мляко. 2. пастир на дойни овце’ – Родопи; самáл ‘дойни овце’ – Родопи (ср. осм. *sağmal* ‘milch, kept for milking (cow, etc)’ (Rdh, 1968, с. 973).

Класификация на турцизмите

Турцизмите в българските диалекти могат да бъдат разделени на три групи според фонетичния признак:

а) турцизми с фонетичен облик, отговарящ на фонетичната характеристика на съответната група румелийски турски диалекти, в ареала на която функционират, например:

- формите *бо́гас*, отбелязана в региона на Костур, и *бу́ас*, отбелязана в региона на Странджа (ср. осм. *boğaz*), където произношението *богас* е характерно за западните диалекти, а *боас* за източните, което означава, че в ареала на източните румелийски турски диалекти в турцизмите в българските говори наблюдаваме фонетични черти, характерни за източните диалекти, а в западните – характерни фонетични черти за западните диалекти;

б) турцизми, чийто фонетичен облик не отговаря на фонетичната характеристика на съответната група румелийски турски диалекти, в ареала на която функционират, например:

- формите *егре́к*, отбелязана в Странджа и Родопите, и *ерек*, отбелязана в региона на Ксанти (ср. осм. диал. *eğrek*), където произношението *егрек* е характерно за западните диалекти, а е отбелязано в ареала на източните и съответно *ерек* – произношение, характерно за източните диалекти е отбелязано в ареала на западните;

в) турцизми с две или повече фонетични форми, характерни за двете групи румелийски диалекти, например:

- родопското *аглък* ‘кърпа за глава’ и, *алък*, *алок* ‘широка ивица неостригана вълна на овен или козина на козел’ (ср. осм. *yağlık* ‘1. napkin; handkerchief. 2. headkerchief’ (Rdh, 1968, с. 1235);
- трънското *ба́е* и *бойаги* ‘като че ли, струва ми се, сякаш’ (ср. осм. *bayağı* ‘altogether, quite, simply’ (Rdh, 1968, с. 142);
- родопското *сагма́л* ‘стадо дойни овце, дойна овца’ и *самáл* ‘дойни овце’ – Родопи (ср. осм. *sağmal* ‘milch, kept for milking (cow, etc)’ (Rdh, 1968, с. 973).

По-горните примери показват, че в случая с фонетичните дублети наблюдаваме и семантични различия. Тези различия могат да бъдат обяснени по два начина: 1) заемаването на съответната форма е станало заедно с модифицираното значение и в съзнанието на носителите на дадения говор имаме две отделни думи или 2) промяната на значението на едната от формите е еволюирало вече на българска почва.

Обикновено по-архаичната форма (от типа *dag*) е със значение най-близко до значението на османския книжовен или диалектен етимон.

Наблюденията върху функциониращата в даден говор или група говори лексика от турски произход от гледна точка на фонетичната характеристика на румелийските турски диалекти показват, че в турцизмите в българските говори са се запазили фонетични черти, характерни както за западните румелийски турски диалекти, така и за източните, сходни с книжовния османски език. Обикновено географското разпространение на тези фонетични черти в българските говори съвпада с географското разпространение на съответните турски диалекти, но доста често в турцизмите в даден български говор или група говори отбелязваме наличието на фонетични черти характерни както за източните, така и за западните турски диалекти, а нерядко в рамките на един говор функционират две фонетични форми на една и съща дума. Тези наблюдения показват поредния неразрешен проблем във връзка с определянето на точния етимон на дадената лексема – хронологията на проникване на турцизма в българския език. Като се имат предвид примерите, в които наблюдаваме съществуването на етимологични дублети на думи с два и повече звукови облика, които невинаги имат едно и също значение [3], може да се стигне до логичното заключение, че заемаването на съответните форми не е ставало по едно и също време.

Лексемите от турски произход са прониквали в българските диалекти обикновено не от книжовния османски турски език, а от говорите на представители на различни диалектни групи и тюркоезични общности, обитаващи Балканския полуостров. Фонетичният облик на тези заемки съдържа информация за времето и мястото на проникване на дадената лексема в българския език, от една страна, а от друга, е изключително ценна от гледна точка на историческата турска и тюркска диалектология.

Бележки

[1] В изследванията по българска диалектология, за съжаление, все още липсват изчерпателни диалекти речници, представящи цялостно лексиката на даден говор. Само за някои български диалекти разполагаме с по-обемни лексикографски трудове, това са: ро-

допските диалекти (Тодор Стойчев, *Родопски речник*, Българска диалектология II. 1965, 119-314, Българска диалектология V 1970, 152-222; Родопски сборник V. 1983, 287-353), странджанските диалекти (Горо Горов, „Странджанският говор“, Българска диалектология I 1962, 13-164; Димо Станчев, *Речник на странджанския говор*. Burgas: Delfinpres, 1999 – доста критикуван, но съдържащ интересен лексикален материал) и говора на банатските българи (Стойко Стойков, *Лексиката на банатския говор*. Трудове по българска диалектология III. 1967 – най-обемно и най-пълно лексикологично изследване в областта на българската диалектология). През последните години бяха издадени речници на отделни говори, съдържащи богат лексикален материал (Мария Вачева-Хотева, Славка Керемидчиева *Говорът на село Зарово, Солунско* 2000, Донка Вакарелска-Чобанска *Речник на самоковския говор*, 2005 и др.).

[2] Имам предвид преди всичко трудовете на Алф Гранес и Весела Кръстева (Grannes A., K. Hauge, H. Süleymanoğlu, *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. The Institute for Comparative Research in Human Culture. Novus Forlag. Oslo, 2002 и Кръстева В., *Речник на турските думи в съвременния български печат*. София 2000 и *Тълковен речник на турцизмите в българския език*, София 2003).

[3] Обикновено турцизмите в българските диалекти са сходни в семантично отношение с турския си етимон и в такива случаи връзката е безспорна, но доста често отбелязваме промяна на значението.

Литература

1. Георгиев, Вл., Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. *Български етимологичен речник*, Т. 1, София.
2. Геров, Н. *Речник на българския език с тълкуване на думите на български и на руски*, Т. 1, Пловдив (фототипно издание, София 1977).
3. Kappler, M. Turkish (in Südosteuropa). *Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, Band 10 – Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. (ed.)M. Okuka. Klagenfurt, 817 – 834.
4. Kowalski, T. *W sprawie metodologii badań zapożyczeń tureckich w językach słowiańskich*. – В: *Sbornik prací I Sjezdu Slovanských Filologů v Praze*. 554 – 556.
5. Németh, Gy. *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*. Sofia.
6. Németh, Gy. *Traces of the Turkish Language in Albania*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XIII. 9 – 29.
7. Tryjarski, S. *Balkan Dialects*. – В: *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft. Teil 1. Hrg. von György Hazai*. 413 – 453.
8. *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, 1968 Istanbul.
9. *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi*, Türk Dil Kurumu.

PhD Jordanka Georgiewa-Okon
Jagiellonian University
Institute of Oriental Studies
Turkology Dept.
ul. Podwale 7, 31-118 Krakow
Poland
e-mail: jordanka.georgiewa-okon@uj.edu.pl